

**УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛІЗМУ НОВІТНЬОГО ЧАСУ**

У статті відображено умови формування та характерні риси українського націоналізму новітнього часу.

Ключові слова та словосполучення: суперечливий феномен, ідеологія-світогляд, національне самовизначення, політичне заборвлення.

При характеристиці націоналізму новітнього часу не можна не погодитися з Ю.Римаренком стосовно того, що, *“напевно, немає іншого такого вкрай неоднозначного та суперечливого феномена, як цей”* [1, с.41]. На неоднозначність цього поняття в політичній термінології звертали увагу практично всі сучасні дослідники, вважаючи за необхідне починати його розгляд з визнання розмаїтості видів націоналізму, який *“обіймає всю сукупність новітніх інтелектуальних течій у філософській, політичній і т.д. науці, що беруть цілість національної спільноти за вихідний пункт своїх концептуальних побудов”* [2, с.6].

Загалом в літературі останнього часу наголошується на існуванні принаймні трьох підходів до розуміння та оцінки націоналізму. Перший, так званий “позитивний підхід”, що набув значного поширення у зарубіжній науковій літературі, розуміє його як свого роду синонім патріотизму, національної свідомості, національно-визвольного руху, прагнення до створення національної державності. Яскравим представником такого підходу можна вважати Івана Огієнка. Митрополит Іларіон, акцентуючи увагу на збереженні і розвої національної свідомості українського народу, обстоював тезу про те, що *“мова — це сторожка нашого психічного Я...”* [3, с.19].

Інше, критичне розуміння націоналізму, характерне, наприклад, для російської наукової та публіцистичної літератури і в основі своїй має погляд на нього як на регресивне явище, ототожнення націоналізму з фашизмом та расизмом, розпалювання національної ворожнечі.

Третій, дуалістичний підхід, одним із родоначальників якого був відомий Джузеппе Мадзіні (“Молода Італія”), базується на визнанні “янусоподібного характеру” націоналізму. На думку прихильників такої оцінки цього суспільного явища, в ньому існують і позитивні, і негативні риси, він і будує держави, і руйнує їх, об’єднує людей та роз’єднує їх за національними ознаками. На таку особливість націоналізму звертав увагу і В.Липинський, зауваживши, що *“націоналізм буває двоякий: державотворчий і державоруйнівний — такий, що стрияє державному життю даної нації, і такий, що це життя роз’їдає”* [4, с.77].

Всі ці підходи до розуміння націоналізму демонструють переважання ціннісних орієнтацій, критеріїв та оцінок при визначенні цього вкрай складного феномену. Однак справедливим, на нашу думку, є

запропоноване К.Поппером, Дж.Соросом та іншими дослідниками твердження про необхідність застосування при його вивченні критичного мислення, відмови від ціннісного підходу на користь нейтрального, наукового об'єктивного аналізу з виключенням твердження та оцінок" на кшталт "позитивний-негативний", "добрий-злий", "прогресивний-регресивний" [5, с.43].

Дотримуючись такого підходу, звернемо увагу на невизначеність самого поняття націоналізму. У вітчизняній літературі він розуміється і як політична доктрина, і як ідеологічний рух, різновид політичної ідеології, політичний світогляд тощо, або в цілому як *"сукупність соціально-філософських, наукових, політичних та ідеологічних доктрин і концепцій, що визнають етнонацію за необхідний і основний рівень суспільного буття..."* [6, с.61]. Стосовно більшості західних видань І.Лисяк-Рудницький зазначає, що у англо-американській літературі це поняття охоплює національну свідомість, принцип національної державності та національно-визвольний рух, ототожнюючи, таким чином, націоналізм з національним почуттям і називаючи так будь-яку концепцію чи доктрину, яка так чи інакше торкається питання нації та національних відносин. Сам автор, розглядаючи український націоналізм, диференціює його у широкому значенні як патріотизм і самостійництво від політичного руху, до якого він застосовує назву "інтегральний націоналізм".

На нашу думку, для розуміння суті цього феномена, пояснення існування його різних форм та поступової еволюції, а також зв'язку політичної теорії та практики націоналізму важливим і принциповим є його поділ на ранній націоналізм — період утвердження його у формі ідеології-світогляду та сучасний націоналізм — перетворення його у політичну ідеологію.

Утвердження націоналізму як ідеології-світогляду, період, що одержав в літературі назву "відроджувального націоналізму" (Risorgimento Nationalism), припадає, на кінець XVIII — поч. XIX століття та означає *"...любов та відданість своїй нації...та готовність до будь-яких жертв, включаючи жертву життям, заради існування та процвітання своєї нації. Роль націоналізму зводилася виключно до формування нації, об'єднання держави та її захисту"* [7, с.26]. Націоналізм як світогляд означав перш за все утвердження цінності нації як основи об'єднання людей на противагу універсалізму християнської релігії з відповідною ідеєю релігійної спільноти. Усвідомлення цінності нації цілком природно призвело до усвідомленого прагнення політичного самовизначення — етнічні кордони нації поступово стають визначальним принципом формування держави нового типу — національної держави. Таким чином, принцип національного самовизначення надає (з кінця XIX ст.) націоналізму як ідеології-світогляду ознаки політичної ідеології, яка взаємодіє з іншими політичними ідеологіями і фактично являється ідеологією національного визволення та побудови національної держави.

В Україні процес формування націоналізму також проходить шлях від раннього відроджувального націоналізму у формі культурництва та національного романтизму до поступової політизації та радикаліза-

ції своїх вимог. Зазначимо, що в українській історіографії немає однозначного висновку стосовно причин та періоду перетворення досучасного відроджувального націоналізму в сучасний, який з часом в українському політичному лексиконі набув вужчого значення, мав, за висловом І.Лисяка-Рудницького, “партійне забарвлення” і в подальшому асоціювався виключно з так званім інтегральним націоналізмом. Цей же автор, характеризуючи дореволюційний націоналізм як “демократичний”, не вважає його предтечею інтегрального націоналізму 20-30-х років, який, в свою чергу, став “реакцією в українській духовості на події світової війни та визвольних змагань” [8, с.248].

На відміну від нього, сучасні дослідники цього питання вбачають ідейну спадковість між ним та націоналізмом початку ХХ ст. На існуванні такої спадковості наполягають й ідеологи відродженого за роки самостійності України націоналістичного руху. Вони взагалі заперечують як причину виникнення українського націоналізму міжвоєнного періоду реакцію на зовнішній ворожий тиск та виступають проти оголошення Д.Донцова його основоположником, вважаючи таким Т.Шевченка, а найвизначнішими віхами кристалізації націоналістичної ідеології поч. ХХ ст. — появу “Самостійної України” М.Міхновського, “України irredenta” Ю.Бачинського та статті І.Франка “Поза межами можливого”. До речі, сам Д.Донцов протиставляв свій “чинний націоналізм” “націоналізму загибелі”, та “провансальству” самостійницької думки кінця ХІХ — початку ХХ століття, зокрема ідеям М.Міхновського, вплив якого на формування власного світогляду він все ж визнавав.

Найбільш зваженим, на нашу думку, є підхід до цього питання сучасної дослідниці М.Кармазіної, яка наголошує на існуванні від початку в українському націоналізмі і демократичних, і консервативних, і радикальних елементів. Об’єднуючим для всіх них було те, що в центрі їхнього світогляду була нація (націоналізм як світогляд), оскільки всі вони вважали, за словами І.Франка, що все, що “*йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації*” [цит. за: 9, с.141].

Тільки починаючи з 20-30-х років в націоналістичному русі, який сприймався в середовищі українців синонімом патріотизму та самостійництва, починається процес внутрішньої диференціації. Власне, показовим є той факт, що майже до кінця 20-х років націоналістами в Галичині називають себе представники різноманітних політичних течій — і Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО), і сформованої у 1924 році навколо редагованого Д.Донцовим тижневика “Заграва” Української партії національної роботи (УПНР) і радянськой Української партії праці тощо. Об’єднувала представників різних політичних течій і Українська військова організація (УВО), яку дуже часто називають предтечею ОУН. Вона була створена у 1920 р. передусім як суто військова організація для продов-

ження збройної боротьби проти окупантів, і до неї спочатку входила не тільки націоналістичне налаштована молодь, а, перш за все, колишні бійці корпусу Січових Стрільців (В.Кучабський, Я.Чиж, Є.Зиблікевич, Є.Коновалець та інші.).

Початком виділення націоналізму як окремої ідейно-політичної течії можна вважати заснування тижневика “Заграва”, що став органом радикального крила в українському визвольному русі, а його редактор Д.Донцов — відповідно теоретиком та одним із його визнаних лідерів. Взагалі, постать Д.Донцова, його шкала політичних шукань та уподобань є показовою з точки зору твердження про ідейну спорідненість та взаємодію націоналізму і комунізму як загальноосвітнєву тенденцію, оскільки сам автор “Націоналізму” розпочинав свою політичну діяльність як соціал-демократ і для своїх подальших теорій запозичив у марксизму ідею гегемонії одного класу над іншими, лише замінивши класову гегемонію на гегемонію однієї нації над іншими.

Взагалі націоналізм міжвоєнного періоду є дуже цікавим прикладом взаємодії зовнішніх та внутрішніх впливів. До зовнішніх впливів на процес його кристалізації без сумніву можна віднести поразку визвольних змагань 1917-1920 рр., намагання молодшого покоління свідомих та патріотично настроєних українців виразити свій протест проти помилок та слабкої політичної організації старшого покоління, що стали, на їх думку, головною причиною упадку української державності. Одночасно процес формування українського націоналізму у його “партійному” значенні був проявом загальноєвропейської тенденції до радикалізації націоналістичних рухів, поширення в Європі після першої світової війни тоталітарних ідей, що стали особливо популярними на фоні успіхів російського більшовизму, німецького націонал-соціалізму та італійського фашизму.

Включення основних ідейних постулатів цих рухів до організації українського визвольного руху ознаменувала собою ідеологія чинного націоналізму Д.Донцова, що мала значний вплив на формування програми та ідейних засад націоналістичного руху 20-30-х років. Під впливом ідей Д.Донцова, викладених ним у статтях, опублікованих в “Літературно-науковому віснику” (згодом — “Вісник”), “Заграві”, а також у відомих працях цього періоду “Підстави нашої політики” (1921) та “Націоналізм” (1926) формувалося нове покоління бійців за незалежність України: створені у 1923 році у Львові молодіжні організації “Група української націоналістичної молоді” та “Організація вищих клас українських гімназій”, серед активних членів яких були С.Бандера, Р.Шухевич та С.Ленкавський.

У січні 1929 року під впливом вищезазначених внутрішніх та зовнішніх чинників була створена Організація українських націоналістів. Вона виникла як результат об’єднання всіх націоналістичних гуртків з УВО (з неї вийшли до цього часу ті її члени, які не підтримували радикалізацію національного визвольного руху). Це стало вирішальним кроком на шляху до розмежування націоналізму та національної демократії: при загальній підтримці заклику до боротьби за права нації, демократи наголошували на рівноправності української поряда з іншими націями, націоналісти-радикали стояли на позиції вищості

власної нації відносно інших, і перш за все російської. Розмежування між ОУН та УНДО, найвпливовішої партії Галичини демократичного напрямку, мало в своїй основі і різні погляди щодо методів політичної боротьби, оскільки перші виступали за проведення так званої “політики дрібної праці” — використання легальних методів та схилилися до компромісу з польським урядом, тоді як ОУН все більше застосовувала терор та закликала до визвольної революції. Близькою за ідеологією до ОУН був створений у 1933 році Фронт національної єдності на чолі з Д.Палієвим, колишній членом УНДО. Ця організація діяла, на противагу ОУН, легально, оскільки заперечувала терористичні методи політичної боротьби, але і за політичним впливом вона значно поступалася останній.

Після кінцевого розриву між націоналістами на націонал-демократами змінилося і значення терміну “націоналізм”. Демократи відмежувалися від самого цього поняття, бо, на думку голови УНДО Дмитра Левицького, “члени ОУН змонополізували для себе назву націоналізм та націоналісти, а що не всі патріоти погодилися опинитися поза скобками націоналізму, повстало і досі існує через путаницю цих назв і понять чимало непорозумінь. Тому ми послуговуємося назвою “українські націоналісти” тільки для означення політичного напрямку, що прийняв форму ОУН” [цит. за: 10, с.73]. З цього часу цей термін і набув того самого “партійного забарвлення”, на якому наголосив І.Лисяк-Рудницький, і яке здебільшого мають на увазі, говорячи про український націоналізм взагалі.

Список використаних джерел:

1. *Римаренко Ю.* Націоналізм: плюс чи мінус // Нова політика. — 1998. — №2.
2. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст. — К., 1993.
3. *Огієнко І.* Вчімося рідної мови. — К., 1918.
4. *Липинський В.* Націоналізм, патріотизм і шовінізм (Лист до С.Шемета) // Сучасність. — 1992. — №6.
5. *Римаренко Ю.* — Там само. — С.42.
6. *Харахаш Б.* Націоналізм як філософська концепція і політичний принцип // Розбудова держави. — 1998. — №1/2.
7. *Картунов О., Маруховська О.* Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки // Політологічні читання. — 1994. — №4.
8. *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. — К., 1994. — Т.2.
9. *Кармазина М.* Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ — поч. ХХ століття). — К., 1998.
10. *Зайцев О.* Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920–1930-ті роки) // Сучасність. — 1994. — №2.

The article deals with the formation and characteristic features of modern Ukrainian nationalism.

Key words and word combinations: contradictory phenomenon, outlook, national self-identification, political coloring.

Отримано: 2.10.2006 р.